

DE UITSTEKENDE KRACHT VAN ADDERPOEDER

Een prospectus uit de 18e eeuw

THE EXCELLENT POWER OF VIPER POWDER

An 18th century pamphlet

Ron Bronckers
Wethouder Meertensstraat 14
6325 DB Berg en Terblijt
ronbronckers@zonnet.nl

Nigel Harle
Rijksweg 52
6247 AJ Gronsveld
The Netherlands
harle@xs4all.nl

Inleiding

In 2011 deed zich de gelegenheid voor om bij een antiquarische boekhandel in Parijs een oude, anonieme Franstalige prospectus te verwerven die de heilzame werking van adderpoeder aanprijst. Dit vier pagina's tellende document, met als titel *De uitstekende kracht van het adderpoeder* (zie afbeelding 1), zou zijn oorsprong hebben in de 17^e eeuw. Volgens de verkoper werd deze prospectus mogelijk rond 1670 in omloop gebracht door de Parijse apotheker Moysse Charas (zie afbeelding 2). Deze conclusie kwam voort uit het feit dat in 1669 het bekende boek *Nieuwe experimenten op de adder* van Charas ter perse ging. Hierin beschrijft hij ondermeer de bereiding en werking van adderpoeder. De koppeling van een dergelijke autoriteit op het gebied van adders aan dit document ligt voor de hand, al was het maar om de interesse te wekken bij potentiële kopers. Echter, de eerste regel van de prospectus plaatst al direct een vraagteken bij deze bewering.

De anonieme auteur verwijst in de eerste regel naar enkele beroemdheden die al eer-

Ron Bronckers
Wethouder Meertensstraat 14
6325 DB Berg en Terblijt
The Netherlands
ronbronckers@zonnet.nl

Nigel Harle
Rijksweg 52
6247 AJ Gronsveld
The Netherlands
harle@xs4all.nl

Introduction

While browsing in an antiquarian bookshop in Paris in 2011, I had the opportunity to purchase an anonymous French pamphlet commending the healing powers of viper powder. The four-page document, entitled *The excellent power of viper powder* (Plate 1), was said to date from the 17th century. According to the bookseller, the pamphlet appeared to have been published around 1670 by the Paris apothecary Moysse Charas (Plate 2), a conclusion drawn from the fact that Charas' well-known work *New experiments on the viper* was printed in 1669. Among the subjects discussed in this book are the preparation and medicinal action of viper powder. To link an authority of this stature in the study of vipers to this document is understandable, if only to arouse the interest of potential customers. However, this claim is immediately cast into doubt by the opening sentence of the pamphlet.

In the very first line the anonymous author refers to several renowned figures cited as already having written of the qualities

der over de kwaliteiten van adderpoeder geschreven zouden hebben. Naast Oswald Crollius (1560-1609) en Joseph Du Chesne (1544-1609) werd ook Herman Boerhaave (1668-1738) als voorbeeld genoemd (voor de volledige tekst zie beneden). De kans dat Moysse Charas (1619-1698) kennis genomen heeft van het werk van Boerhaave is nihil. Als deze prospectus inderdaad omstreeks 1670 verscheen zou dit betekenen dat Boerhaave zo'n twee jaar oud moet zijn geweest toen hij zijn bevindingen aan het papier toevertrouwde. De standaardwerken van Boerhaave verschenen pas aan het begin van de 18e eeuw en toen was Charas reeds overleden.

Nicolas Lémery (1645-1715) was eveneens een apotheker in Parijs die, mede geïnspireerd door het werk van Charas, tevens onderzoek deed naar de geneeskundige kracht van adders. In 1675 verscheen zijn boek *Cursus scheidkunde* waarin eveneens de bereiding en werking van adderpoeder aan bod komt. Er bestaat een mogelijkheid dat Lémery wél kennis genomen heeft van het vroege werk van Boerhaave, maar of dit informatie over adderpoeder opleverde, lijkt onwaarschijnlijk. Charas noch Lémery wordt zelf in de prospectus genoemd.

De enige relatie die, bij gebrek aan middelen, kon worden gelegd tussen Herman Boerhaave en adders is terug te vinden in een Engelstalige apothekersgids uit 1755. Dit boek is een transcriptie van de mondelinge lezingen *Geneeskundige grondstoffen* die Boerhaave omstreeks 1715 gaf. Hierin werd de opwekkende en versterkende werking van adders onder de aandacht gebracht. Volgens de gids worden de adders levend naar de markt gebracht en gebruikt men ze vers of gedroogd, hoewel de gedroogde adders minder geneeskrachtig werden geacht. De beste manier om ze in te nemen, zou in bouillon zijn. Van adderpoeder is nergens sprake.

Hoe het ook zij, de anonieme samensteller van de prospectus had veel bronnen tot zijn beschikking, wat blijkt uit het detail van

of viper powder. Besides Oswald Croll (1560-1608) and Joseph Du Chesne (1544-1609), the Dutchman Herman Boerhaave (1668-1738) is also cited (for the full text in translation, see below). That Moysse Charas (1619-1698) could have been acquainted with the work of Boerhaave is beyond the realms of possibility. If this pamphlet were indeed published in or around 1670, Boerhaave would have been about two years' old when he committed his findings to paper. Boerhaave's standard works were not published until the beginning of the 18th century, by which time Charas was deceased.

Nicolas Lémery (1645-1715) was another Paris apothecary who, inspired in part by the work of Charas, had investigated the healing powers of vipers. In *A Course of Chymistry*, published in 1675, he describes the preparation and medicinal action of viper powder. While Lémery may possibly have been acquainted with the early work of Boerhaave, it seems unlikely that this yielded any information on viper powder. Neither Lémery nor Charas are themselves mentioned in the pamphlet, it should be noted.

For lack of further documentation, the only specific connection we were able to establish between Herman Boerhaave and adders is to be found in an English-language apothecary manual dating from 1755. This publication is a transcription of the lectures on Medical Principles (*Materia Medica*) given by Boerhaave around 1715. Among the subjects covered are the invigorating and restorative properties of vipers, which according to this manual were brought live to markets and used either fresh or dried, although the latter were apparently accorded less healing power. The best way to take the medicine was said to be as a broth; nowhere is viper powder mentioned.

Whatever the case, the anonymous author of the prospectus had numerous sources at

de vijftiengintig aandachtspunten waaruit dit werk is opgebouwd. Naast de verwijzingen naar de reeds genoemde 16^e- en 17^e-eeuwse schrijvers, wordt ook melding gemaakt van diverse werken van middeleeuwse en klassieke auteurs als Raymond Lulle, Galenus en Dioscorides, die in deze periode nog volop werden geraadpleegd. De auteur had klaarblijkelijk een gedegen opleiding genoten, alsmede toegang tot de literatuur, wat het vermoeden wekt dat hij mogelijk arts of apotheker in Parijs is geweest. De prospectus diende waarschijnlijk om zijn clientèle te informeren inzake de kracht van adderpoeder.

Gezien de kennis tot dusver en het gebezigde Frans lijkt dit bijzondere document grofweg te dateren tussen 1715 en 1760. Het exacte jaar van publicatie blijft vooralsnog in nevelen gehuld. Desalniettemin hebben we hier te maken met een zeer zeldzame publicatie die nergens in de bibliotheekcatalogi van Frankrijk wordt vermeld. Er is dan ook voor gekozen een goed onderbouwde vertaling te publiceren, in zowel een Nederlandse als een Engelse versie. Dit maakt het mogelijk voor onderzoekers om kennis te nemen van deze opmerkelijke nieuwe verhandeling betreffende het gebruik van adderpoeder.

Adderpreparaten door de eeuwen heen

De medicinale toepassing van aftreksels en preparaten van de adder wordt voor het eerst opgetekend in de laatste eeuw vóór onze jaartelling. Aanvankelijk werden deze middelen als antidotum tegen slangenbeten gebruikt, maar gaandeweg worden ze tegen een groeiend aantal ziekten en kwalen ingezet. Deze 'wonderbaarlijke krachten' worden door diverse schrijvers in de klassieke oudheid bevestigd, en na de herontdekking van deze oude teksten in de Europese middeleeuwen gelden dergelijke 'adderpreparaten' in toenemende mate als panacee, zo niet als sleutel tot het eeuwige leven. Door heel Europa, en ook in Azië, blijven ze tot ver in de 19^e eeuw zeer populair, en zelfs vandaag de dag nog voorzien ze blijkbaar in een behoefte, zoals straks toegelicht.

his disposal, as is reflected in the detail of the twenty-five different points into which the work is divided. Besides references to the aforementioned 16th and 17th writers, a number of well-known works by medieval and classical authors like Raymond Lully, Galenus and Dioscorides are cited that were still frequently consulted during this period. It would seem the author had enjoyed a solid education and had access to the literature of the day, leading one to surmise that he may have been a Paris physician or apothecary. The prospectus was probably used to inform his clients about the virtues of viper powder.

Given the results of the investigations to date and the style and spelling of the French, this exceptional document would appear to date from somewhere between 1715 and 1760, though the exact year of publication remains unclear. Nevertheless, we have here a very rare publication that is mentioned nowhere in French library catalogues. It was therefore decided to publish a carefully researched translation, in both English and Dutch, giving researchers access to this remarkable new treatise on the medicinal use of viper powder.

The medicinal use of vipers: a brief history

The use of viper-based ointments and potions was first recorded in the last century BC. Initially applied as an antidote for snakebites, such medications came to be used for a growing range of afflictions and complaints. Their 'miraculous powers' are confirmed by a number of classical writers, and with the rediscovery of these ancient texts in Europe's Middle Ages such 'viper medications' come to be seen increasingly as cure-alls, if not the key to eternal life. Throughout Europe, and in Asia too, they retain their popularity deep into the 19th century, and even today they apparently still cater for a need, as we shall come to below.

In het middeleeuwse Europa en op veel plaatsen nog tot in de 20^e eeuw was men geheel op de natuurgeneeswijzen (en het geloof) aangewezen. Men gebruikte talloze remedies op basis van kruiden, dieren en mineralen, die vaak thuis werden bereid, maar daarnaast was er ook een bloeiende handel in diverse preparaten, waarvan vooral twee zeer populair waren: de sinds de oudheid bekende 'wondermiddelen' mithridaat en theriak.

Beide middelen bevatten een lange reeks vooral plantaardig ingrediënten, met daarnaast onder andere honing en bevergeil. Aan theriak werd een krachtiger werking toegekend, met name wegens twee sleutelingredienten: adders en opium. Het eerste ingrediënt werd meestal verkregen in de vorm van Trochisci Viperini, oftewel 'adder-tabletten'. Mettertijd kreeg theriak naam als universeel wondermiddel dat niet alleen alle kwalen verhielp, maar ook de weerstand en viriliteit verhoogde en het leven verlengde. Tijdens de verschillende pestepidemieën die de steden van Europa teisterden, was het dé aangewezen remedie - althans, dat beweerde men...

In de 17e en 18e eeuw bleef het middel onverminderd populair, en wordt het aangehaald in de werken van talrijke schrijvers, waaronder Shakespeare, Molière, Defoe, (Samuel) Johnson en Locke. Als variatie op de spelling 'theriak' zie je ook 'theriakel', 'teriakel' en 'triakel'. Het Engelse woord 'treacle', is hiervan afgeleid, tegenwoordig met de betekenis van 'suikerstroop', of 'molasse', maar oorspronkelijk een algemene term voor '(wonder)middel' of 'drankje'. Vanaf de Renaissance gold vooral 'Venetiaanse triakel' als neusje van de zalm.

Soms werd theriak ook als sleutelingredient gebruikt bij het bereiden van 'nog krachtigere' of 'verbeterde' geneesmiddelen, zoals in het Parijs van de vroege 17e eeuw, waar 'Orviétan' op de markt kwam. Toen de formularia voor beide middelen door de

In medieval Europe, and in many places until well into the 20th century, people were entirely dependent for their good health on natural remedies (and their faith). Countless medications based on plants, animals and minerals were in use, often prepared at home, but there was also a thriving trade in various concoctions, of which two in particular were immensely popular: the already ancient 'miracle cures' mithridate and theriac.

Both contained scores of mainly plant-based constituents, along with such ingredients as honey and castor oil (a glandular secretion obtained from beavers). Theriac was said to be more potent, on account of two key ingredients: vipers and opium. The first of these was generally obtained in the form of Trochisci Viperini, or 'viper tablets'. Over the course of time, theriac gained a reputation as a universal panacea for every conceivable ailment, at the same time enhancing one's overall resistance and virility and leading to a longer life. During the successive plague epidemics that swept through Europe's cities, it was the best cure on offer - or so it was believed...

In the 17th and 18th centuries it remained immensely popular and is mentioned in the works of numerous playwrights and authors like Shakespeare, Molière, Defoe, (Samuel) Johnson and Locke, not only as 'theriac' but also as 'treacle'. This latter term was used as a general word for '(miracle) cure' or 'potion', only later gaining its current meaning as 'sugary syrup'. From the Renaissance onwards 'Venetian treacle' was regarded as by far the most potent grade of theriac.

Theriac was also sometimes used as a key ingredient for concocting 'even stronger' or 'new, improved' medicines, as in early 17th century Paris, where 'Orviétan' came onto the market. When the apothecary Charas included the formulae of the two medications in his *Pharmaceutical Compendium*

apotheker Charas in zijn *Compendium van Geneesmiddelen* werden opgenomen - als eerste onder zijn vakgenoten - wonnen ze aanzienlijk aan respectabiliteit. Dat hij tot publicatie van het recept van theriak overging, lijkt mede ingegeven te zijn door de wens de toenmalige monopolie van de Venetiaanse producenten open te breken.

Op het bereiden van mithridaat en theriak ontstond in de loop van vooral de 16^e eeuw groeiend toezicht in de grote steden van Europa. De middelen moesten volgens goedgekeurde (maar nog deels geheime) recepten worden bereid, waarop door de autoriteiten werd toegezien. Als gevolg werd het op veel plaatsen gangbaar om deze heilzame preparaten - en met name het adderhoudende theriak - een keer per jaar midden in de stad, *en publique*, te bereiden, onder het toezicht van geschoolde artsen en andere waarnemers.

Zo vreemd was dit niet. Enerzijds ging het tenslotte om het belangrijkste geneesmiddel van die tijd, waarop men moest kunnen vertrouwen - zeker gezien de mogelijke terugkeer van de pest. Anderzijds was het bereiden van theriak altijd al een bijzondere gebeurtenis geweest, die met de nodige ceremonie was omgeven, als voltooiing van een proces dat jaren in beslag nam. Het traditionele recept van het middel vereiste namelijk jarenlange 'rijping' van diverse ingrediënten, en bijgevolg werd het al eeuwen één maal per jaar bereid, meestal in het voorjaar. Van deze stadse 'theriakceremoniën' zijn enkele beschrijvingen bewaard, onder andere met betrekking tot het Belgische Luik, in 1774.

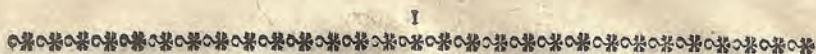
Mede onder invloed van het Verlichtingsdenken ontstond in de loop van de 18^e eeuw steeds meer centraal toezicht op de aanmaak en verkoop van geneesmiddelen, waarbij vooral het 'knoeien' met triakel een grote rol heeft gespeeld, zoals in verhandelingen over de regulering van apothekers is terug te vinden. Terwijl het middel nog lang populair

- the first to do so among his contemporaries - they gained a new respectability. His decision to publish the formula of theriac appears to have been motivated in part by a desire to break the monopoly of Venetian producers.

In the course of above all the 16th century, the production of mithridate and theriac came under increasing supervision in Europe's major towns and cities. They had to be prepared according to approved (but still partly secret) recipes, and the authorities of the day kept a watchful eye over the proceedings. As a consequence, in many places it became customary to concoct these healing potions - and particularly the viper-bearing theriac - once a year in the middle of town, for all to see, and under the approving eye of learned physicians and other observers.

This spectacle should not surprise us. On the one hand this was the most important medicine of the day, and had to be trusted - certainly in view of the ever-present threat of the plague. On the other hand, though, the preparation of theriac had always been an event of some significance, surrounded by considerable ceremony, as the culmination of a process extending over many years. The traditional formulation required that certain ingredients 'mature' for many years, and for centuries it was therefore prepared once a year, usually in spring. Several descriptions of these city 'theriac ceremonies' have been preserved, including that in the Belgian city of Liège in 1774.

Partly under the influence of the dawning Enlightenment, in the course of the 18th century there was growing government supervision of the preparation and sale of medicines, a process in which 'swindles' with theriac in particular played a major role, as we read in documents relating to the regulation of apothecaries. While this ancient remedy remained popular for many years yet, as an aphrodisiac among other

I

DE L'EXCELLENTE VERTU
de la poudre de VIPERE.

1. **B**LVSIEURS Auteurs de grande réputation ont écrit de cette poudre, comme Chrollius, du Chefne Sieur de la Violette, Burgave & autres; & ont asseuré que c'est un remède général & souverain pour chasser du corps beaucoup d'infirmité avec facilité & avec vitesse, & sans convulsions ou contorsions des intestins, & pour vivifier, pour conserver, & pour accroistre la chaleur radicale en maintenant les humeurs inaltérables dans leur temperament naturel. De plus, cette poudre rend l'homme robuste, vigoureux, & propre à s'appliquer à quelque sorte de travail que ce soit sans peine & sans chagrin. Elle l'entretient dans une santé parfaite, luy prolongeant la vie, & rendant sa vieillesse florissante & pleine de force: en sorte qu'on peut appeller cette poudre la fomentation de la vie, & la gardienne del'individuité; & dire que non seulement elle est singulière pour guérir, mais mesme pour préserver de tous maux.

2. Du Chefne, Medecin, qui est l'un des plus sçavans auteurs qui ayent écrit sur ce sujet, dit en son liure de la Pharmacie, que les Vipéres se dépouillent de leur peau dans l'Automne, & qu'elles se retirent pendant l'hyver dans les entrailles de la terre, & se nourrissent de son sel & de son humeur balsamique; & que le Printems elles sortent de la terre, laquelle alors par sa fécondité épand son baume de toutes parts, duquel elles se nourrissent, en sorte que les esprits balsamiques de la terre pénétrant dans les corps des Vipéres & des Serpens, leur renouvellent la peau.

3. Cette poudre de Vipére renouvelle pareillement le corps humain: d'où vient que le grand Chrollius, au livre des Signes & des caracteres internes des choses, dit à ce sujet, * *Que tous les animaux qui ont la propriété de se renouveler, ont aussi celle de renouveler nos corps, & de nous restituer nostre jeunesse, comme il est rapporté de la Vipére, dont la poudre fait des effets merveilleux.*

4. Cette poudre donc (pour commencer par la teste) est souveraine pour toutes les infirmité du cerveau, ostant les vapeurs & les fumées qui l'offusquent & l'affoiblissent. Elle est propre aux cathairres & aux distillations qui viennent de cause froide, à la migraine & au pleurement des yeux, aux catharactes & semblables incōmoditez. Elle éclaircit la veuë, fortifie les nerfs, empêche les écrotelles & le sifflement des oreilles, & les autres maux auxquels elles sont sujettes.

5. La poudre de Vipére chasse de nostre peau toutes sortes de maux, comme la lépre, la gale, la tigne, les ulceres, &c. Elle rend le teint fort frais & fort net.

* *Renovant nostra corpora & juventutem restituunt quæcumque animalia quæ habent in se virtutem renovativam, ut ne Vipera traditur, Chroll. lib. de signis inter. rerum.*

Afbeelding 1: Pagina 1 van de prospectus (Collectie R.J.C. Bronckers).
Plate 1: Page 1 of the pamphlet (Coll. R.J.C. Bronckers).

bleef, onder andere als afrodisiacum, nam het gebruik ervan in de 19e eeuw geleidelijk af.

De (aantrekkings)kracht van wondermiddelen

In de hoogtijdagen van dit 'wondermiddel' werd het sleutelbestanddeel - adders in één of andere vorm - ook op eenvoudiger wijze ingenomen: als bouillon, bijvoorbeeld, eventueel bereid met versterkende en geneeskrachtige kruiden. Vooral in de vroege 17e eeuw genoot deze 'addersoep' grote populariteit, met name in de welgestelde kringen rondom het hof van Louis XIV, en bij hen die zich hieraan spiegelde. Als alternatief, of wellicht ook voor ná het diner, gold 'adderwijn', een met adders verrijkte brandewijn.

Over de betrekkelijke merites van deze diverse wijzen van innemen was niet iedereen het eens. Door 'kenners' werden de alternatieven voor theriak minder hoog aangeschreven. Maar dit had natuurlijk ook alles te maken met de positie van enerzijds de traditioneel invloedrijke fabrikanten van het goed verkopend middel, anderzijds de opkomende *physiciens* die het voorschreven. In intellectuele kringen ontstond gaandeweg ook een groeiende weerzin tegen de ondoorzichtige 'abracadabra' van de traditionele triakelbereiders, nu onder één hoedje met de toenmalige bestuurders en lokale notabelen.

Tegen deze achtergrond kan de huidige prospectus worden geplaatst. De anonieme schrijver kiest voor de weg van de eenvoud, en biedt puur adderpoeder aan, zijnde het veronderstelde sleutelingrediënt. Het kan thuis eenvoudig worden ingenomen, in een drankje, een soepje, of zelfs 'met kweegelei'. Gezien de ongeletterdheid van de meeste Parijzenaren in deze tijd lijkt de prospectus vooral op de welgestelden te zijn gericht, eerder dan dat dit eenvoudig als 'democratiserend' is bedoeld. Maar het verdere betoog conformeert zich nog geheel aan een 'alchemistische' verklaring van de genezende werking, en de prospec-

things, its use gradually declined during the 19th century.

The power (and appeal) of miracle cures

In de heyday of this 'wonder cure' the key ingredient - vipers in one form or another - was also taken by more straightforward means: as a clear soup, or bouillon, for example, possibly prepared with invigorating and curative herbs. In the early 17th century, especially, this 'viper broth' was extremely popular, particularly among the upper echelon around the court of Louis XIV, and among those aspiring to such status. As an alternative, or perhaps also as an after-dinner digestif, there was 'viper wine', viper-enriched brandy.

The relative merits of these various means of ingestion were disputed. 'Connoisseurs' held the alternatives to theriac in less high esteem. Naturally, though, this derived in no small part from the position of the traditionally influential producers of this highly lucrative medication, on the one hand, and of the up and coming caste of physicians who prescribed it, on the other. In intellectual circles there was also growing aversion to the untransparent 'abracadabra' of the traditional concoctors of theriac, now hand in glove with local rulers and dignitaries.

It is against this background that the present pamphlet can be situated. The anonymous writer opts for simplicity, and offers pure viper powder, the presumed miracle ingredient. It is simple to prepare at home, in a drink, in a broth, or even with "quince jelly". Given the illiteracy of most Parisians at the time, the pamphlet would have been aimed mainly at the well-to-do, rather than this simplicity being intended as a 'democratizing' gesture. Overall, though, the author remains entirely faithful to an 'alchemical' explanation of the healing powers, and the pamphlet thus provides a magnificent window on the transitional period prior to the French Revolution, by a writer, in all likelihood a physician or apothecary, who takes

tus geeft aldus een prachtig inzicht in de 'overgangstijd' voorafgaand aan de Franse Revolutie, door een schrijver, vermoedelijk arts of apotheker, die zich verzet tegen de vaak malafide praktijken van, in zijn woorden 'Chymisten en Distillateurs', terwijl hij ter aanprijzing van zijn waar de 'ware alchemistische leer' overeind wil houden.

Men kan dit alles als 'folkloristische curiositeit' of 'achterlijke onzin' afdoen, maar het is goed te beseffen dat het medicinale gebruik van 'Venetiaanse theriak' tot in onze tijd nog voortduurt, en wel als sleutelingredient van twee producten die bij natuurgenezers als 'Zweedse kruiden' en 'Zweedse kruidenbitter' bekend staan. Onder deze namen waren theriakhoudende middelen ook in vroegere eeuwen in de Lage Landen al bekend (maar blijkbaar niet verder zuidwaarts). Nog steeds worden ze als wondermiddelen aangeprezen, vooral appellerend aan de aanprijzing van de Oostenrijkse natuurgenezer Maria Treben († 1991). Haar lange opsomming van de kwalen waar- tegen haar (duidelijk niet-vegetarische) 'kruidenmengsel' zou helpen, vertoont qua omvang en frasering verbluffend veel overeenkomsten met de lijst in de hier vertaalde prospectus van zo'n 300 jaar geleden.

Het betreffende mengsel bevat zo'n 10% 'Venetiaanse theriak'. Onduidelijk blijft in hoeverre dit ingrediënt onder liefhebbers altijd adder moet bevatten; uit natuurbeschermingsoogpunt zou dit onderzocht moeten worden. Hoe het ook zij, de duizenden *hits* op internet laten zien dat 'Zweedse kruiden' - en eventueel andere producten met op het oog onschuldige namen - nog altijd zeer tot de verbeelding spreken (hoewel de toevoeging van opium aan het recept nu achterwege blijft).

Alchemie

Om de hier afgedrukte prospectus te kunnen volgen, is het tenslotte nuttig enige elementen van de op alchemie gebaseerde natuurgeneeswijzen kort toe te lichten. De

a stand against the generally less-than-honest practises of, in his words "Chemists and Distillers", while continuing to uphold the 'true alchemical doctrines' in marketing his product.

It is easy to deride all this as 'folkloristic mumbo-jumbo' or a mere historical curiosity, but one does well to realize that the medicinal use of 'Venetian theriac' is still with us today, as a key ingredient of two products known to proponents of natural healing as 'Swedish herbs' and 'Swedish bitters'. In former times, theriac-containing potions were indeed already known in the Low Countries under these very same names (but apparently not further south). They are still heralded as a miracle cure, based above all on the recommendations of the Austrian herbal doctor Maria Treben († 1991). Her lengthy list of the ills and afflictions that her (clearly non-vegetarian) 'herbal remedy' is held to cure is remarkably similar in both wording and scope to that in the 300-year-old pamphlet translated below.

The mixture in question contains around 10% 'theriac Venetian', as it tends to be called today. It is unclear to what extent this ingredient should always contain viper according to those among whom it is popular; from a conservation perspective, this is something that should be looked into. Whatever the case, the over 150,000 hits on the internet for 'Swedish bitters' are a sure indication that this product - and possibly others with similarly innocent-sounding names - still hold enormous appeal (although opium is no longer part of the recipe).

Alchemy

To help readers follow the pamphlet text, it is helpful to close with a few remarks on the alchemical principles on which natural healing is based. At the time of publication, the medicinal action of this cure-all was explained by its influence on the body's

werking van dit panacee werd in de tijd van de schrijver namelijk in verband gebracht met zijn invloed op de 'radicale warmte' en het 'radicale vocht' van het lichaam.

In de vroeger algemeen gedeelde alchemistische visie werd een gezonde werking van het lichaam toegeschreven aan het evenwichtig functioneren van en tussen de vier 'humores', oftewel fundamentele lichaamsvochten: bloed, slijm, gele gal en zwarte gal, die op hun beurt met de vier elementen overeenkwamen. Een geneesmiddel werd vooral gewaardeerd als het in staat werd geacht op juiste wijze op deze humores in te werken, om zodoende de oorzaak van de ziekte uit het lichaam te 'verdrijven'. Op deze wijze werd het 'natuurlijke temperament' van het lichaam hersteld.

Terwijl veel 'enkelvoudige' preparaten (de 'simplexen' waarnaar wordt verwezen) specifiek op één humor gericht waren, waren er ook middelen die op alle fronten werkzaam waren. Vooral door de 'radicale warmte' en andere vitale krachten te versterken, kon de jeugdigheid worden bewaard, de potentie verhoogd, en in de visie van de alchemisten zelfs wellicht het 'eeuwige leven' worden bereikt. Aftreksels waarin juist adder was verwerkt, golden - en gelden in sommige kringen nog - als zo'n middel-der-middelen, het zogenaamde 'drinkbare goud', beter bekend als het Levenselixer, waarmee de auteur van de prospectus zijn poeder tenslotte vergelijkt.

Uit historisch oogpunt biedt onderstaande tekst een prachtig inzicht in deze fascinerende materie, en voor ons vandaag vooral een waarschuwing om niet te snel in wonderen te geloven.

Bronnen

Ten behoeve van zowel de vertalingen als bovenstaande toelichting is gebruik gemaakt van zeer veel internetbronnen, te veel om hier te noemen. Daarop willen we echter één uitzondering maken, want we

'radical heat' and 'radical moisture'. In the universally shared alchemical vision of yesterday, the body's healthy functioning was ascribed to the right balance being maintained in and between the four 'humours', or fundamental bodily fluids: blood, phlegm, yellow bile and black bile, which in turn corresponded with the four elements. A medicine was valued above all if it was held to act appropriately on these humours, thus to 'expel' the cause of the affliction from the body. In this way the body's 'natural temperament' was restored.

While many 'simples' (remedies comprising a single ingredient), to which the author refers, acted specifically on a single humour, there were other concoctions that acted on all fronts. Particularly if these reinforced the 'radical heat' and other vital forces, they could preserve one's youth, increase one's potency, and in the alchemist's mind perhaps even help one achieve 'eternal life'.

And it was potions containing vipers that were held to be - and in some circles are still held to be - the potion-of-potions, the so-called "potable gold", better known as the Elixir of Life, with which the author of the pamphlet ultimately compares his powder.

From a historical perspective the pamphlet text provides a wonderful window on these fascinating issues, and for us today is above all a warning not to be too quick to believe in miracles.

Information sources

For the purpose of both the translations and the explanatory text, use was made of a great many documents available on the internet, too numerous to cite. We would like to make one exception, though, because we are extremely grateful to those responsible for the site <http://eten-en-dinken.infonu.nl> that they put us on the track of the current popularity of 'Swedish bitters'.

zijn de opstellers van de site <http://eten-en-drinken.infonu.nl> zeer dankbaar dat ze ons op het spoor brachten van de hedendaagse populariteit van 'Zweedse kruiden'.

De uitstekende kracht van het Adderpoeder

1. Verscheidene auteurs van grote faam, zoals Crollius, du Chesne Sieur de la Violette, Boerhaave en anderen, hebben over dit poeder geschreven en hebben ons verzekerd dat het een universeel en probaat middel is om talrijke ziektes op eenvoudige wijze, snel, en zonder krampen of kronkelingen van de darmen te verdrijven, en om de radicale warmte [van het lichaam] te verwijderen, conserveren en doen toenemen, terwijl de permanente humores in hun natuurlijk temperament worden gehandhaafd. Bovendien maakt dit poeder de mens sterk en krachtig, en geschikt om zich zonder moeite en zonder leed welk soort werk dan ook ter hand te nemen. Het houdt hem in een perfecte gezondheid, waardoor het zijn leven verlengt en hem een bloeiende oudedag geeft waarin hij met kracht blijft vervuld; zodat men dit poeder levensontsteker kan noemen en beschermer van de constitutie; men kan zeggen dat het niet alleen uitzonderlijk goed geneest, maar dat het zelfs tegen alle kwalen beschermt.

2. De arts Du Chesne, één der geleerdste auteurs die over dit onderwerp heeft geschreven, zegt in zijn boek over Farmacie, dat Adders zich in de Herfst van hun huid ontdoen, en dat ze zich gedurende de winter in de schoot der aarde terugtrekken, om zich met haar zout en geurig vocht te voeden; om dan in de Lente tevoorschijn te komen uit de aarde, die door haar vruchtbaarheid nu overal haar balsem verspreidt, waarmee zij zich voeden. Daardoor dringt de welriekende adem van de aarde in de lichamen van de Adders en slangen binnen, zodoende hun huid vernieuwend.

3. Evenzo vernieuwt dit adderpoeder het menselijk lichaam; vandaar dat de grote

The excellent power of Viper powder

1. Several authors of great renown, among them Crollius, Du Chesne Sieur de la Violette, Boerhaave and others, have written of this powder and attested to its being a universal and sovereign remedy with which to readily and swiftly banish numerous ailments, without intestinal convulsions or contortions, and for quickening, preserving and raising the [body's] radical heat, while maintaining the immutable humours in their natural disposition. Moreover, this powder renders a man strong, vigorous and fit to apply himself to all manner of labour with no effort or weariness. It keeps him in perfect health, prolonging his life and allowing him to flourish and remain strong even in old age; so that this powder may be termed a giver of life and a guardian of one's constitution; it may be said that it is not merely an exceptional curative, but also affords protection against every kind of malady.

2. The physician Du Chesne, one of the most learned authors to have written on this subject, says in his book on Pharmacy that Vipers in Autumn divest themselves of their skin, and that in winter they withdraw into the entrails of the earth, nourishing themselves with its salts and balmy moisture; and that in Spring they re-emerge from the earth, which by virtue of its fertility now spreads its balm all around, on which they feed, so that the balmy breath of the earth penetrates the bodies of Vipers and Serpents, renewing their skin.

3. This Viper powder renews in like fashion the human body; which is why the great Crollius says of this matter in the Book of Signatures (and the internal characteristics of things)¹: *That all animals with the power to renew themselves also have the power to renew our own bodies, and reinstate our youth, just as is told of the viper, the powder of which has such marvellous properties.*

4. This powder, then (to start at the top), is a sovereign remedy for all infirmities of

Crollius in zijn *Traicté des Signatures* ['Boek der Signatures en de Interne Kenmerken der Dingen', niet in de Nederlandse taal verschenen] over dit onderwerp zegt,¹ *Dat alle dieren die de eigenschap hebben om zich te vernieuwen, eveneens de eigenschap hebben om onze lichamen te vernieuwen, en om ons onze jeugd terug te geven, zoals aan de adder wordt toegeschreven, waarvan het poeder zo'n buitengewone eigenschappen heeft.*

4. Dit poeder nu (om bovenaan te beginnen) is probaat tegen alle aandoeningen van het hoofd, doordat het de dampen en walmen verdrijft die de hersens benevelen en verzwakken. Het is effectief tegen slijm en tegen door verkoudheid veroorzaakte afscheidingen, tegen migraine en tranende ogen, en tegen grauwe staar en dergelijke ongemakken. Het verheldert het zicht, versterkt de zenuwen, voorkomt klierziektes en oorfluiten, en andere kwalen waarvoor de oren vatbaar zijn.

5. Adderpoeder verdrijft allerlei aandoeningen van de huid, waaronder lepra, schurft, hoofdzeer [tinea], zweren, etc. Ze geeft de huid een erg frisse en schone teint.

6. Zijn kracht is zo buitengewoon dat het het lichaam vernieuwt, hoe gebrekkig en uitgeput het ook mag zijn. Want het zuivert het bloed; en geneest bijgevolg aambeien. Het is een probaat en universeel antidotum tegen welk soort vergift of venijn dan ook, of het nu ontstaan is in ons lichaam, of veroorzaakt door een kwetsuur, of door de beet van een giftig dier.

7. Het is ook uitstekend tegen kwaadaardige koorts, rotkoorts en pestkoorts. Het werkt vooral bijzonder goed tegen de vierdaagse koorts, omdat het, als buitengewoon antidotum, de kracht heeft om de zwartgalligheid uit de aderen te verdrijven en hypochondrische passie [zwaarmoedigheid] te genezen, al zal de kuur nog altijd heel moeilijk verlopen.

Afbeelding 2: Moyses Charas (Bron: Wikipedia).
Plate 2: Moyses Charas (Source: Wikipedia).

the head, expelling the vapours and fumes that blunt and enfeeble it. It is effective against catarrh and discharges resulting from a cold, against migraine and watery eyes, and against cataracts and other such troubles. It improves the sight, fortifies the nerves, prevents glandular maladies and whistling of the ears and other ailments to which these are prone.

5. Viper powder drives away all manner of maladies of the skin, such as leprosy, scabies, ringworm [tinea], ulcers, etc. It refreshes and clears the complexion.

6. Its power is so prodigious that it revives the body, however infirm and exhausted it be. For it purifies the blood; and as a consequence cures haemorrhoids. It is a sovereign and universal antidote for every kind of poison or venom there is, whether it derive from within the body, or be due to injury, or to the bite of a venomous creature.

8. Het geneest baarmoeder- en moederschapskwalen en roept de menstruatie op en brengt deze zo nodig tot een einde.

9. Het is bovendien goed tegen hoesten, zowel chronisch als nieuw, evenals voor een hese stem, astma en ademhalingsmoeilijkheden, voor dik speeksel en slijm dat uit de longen komt, en het werkt bijzonder goed bij vastgestelde longzucht [tuberculose] en waterzucht [oedeem].

10. Dit poeder is verder uitstekend bij maagpijn, winterkouden, winderigheid en bij andere kwalen die rotting kunnen veroorzaken; deze worden gemakkelijk en op zachte wijze verdreven, en verhinderd om terug te keren.

11. Het is probaat tegen buikkwalen die veroorzaakt worden door winderigheid of anderszins; en het verwijdert wormen uit de ingewanden. Het stopt bloedverlies en de hardnekkigste vormen van buikloop.

12. Ook geneest het Gonorrhoe, zowel chronisch als nieuw; zelfs tegen de pokken [syfilis] is het een zeer werkzaam middel, tegelijk zeer verzachtend, herstellend en voedzaam, van een zeer zacht sap dat uitermate geschikt is tegen deze kwaal, die geen grove, maar juist delicate voeding en medicatie verlangt, die ongemerkt voeden, zoals dit poeder doet.

13. Het is verder geweldig voor de harts-tochten, omdat het vreugde in het hart brengt en het direct verdedigt tegen elke angst en verdriet, en zelfs tegen gif of venijn, zodat gezegd kan worden dat het een zeer krachtige remedie is, omdat het geneest en tegelijk ook goed beschermt tegen verstoppingen van de lever, de milt en de darmen.

14. Het werkt ook geweldig tegen huiduitslag, schurft, zweren, koortslip en andere aandoeningen van de huid, die in korte tijd glad en schoon wordt, en van elk litteken

7. It is also excellent for fevers malign, putrid and pestilential, and is above all an admirable remedy for four-day fever, having the power, as a sovereign antidote, to expel the melancholy from the veins, and cure hypochondriacal passion [depression], although the cure will still be very difficult.

8. It cures ailments of the womb and afflictions of pregnancy and induces the monthly period, and stops it if such be necessary.

9. It is good, moreover, for coughs both inveterate and new, and for hoarseness of the throat, asthma and breathing difficulties, for thick and viscous sputum from the lungs, and it works wonders with those diagnosed with pulmonary consumption [tuberculosis] or dropsy [edema].

10. This powder is likewise excellent for stomach pains, colds, windiness and other ailments which can engender putrefaction, which it banishes in mild and easy fashion, ensuring they are not contracted anew.

11. It is good for stomach ailments arising from windiness or other causes; and it rids the intestines of worms. It stops blood loss and the most intransient forms of diarrhoea.

12. It also cures Gonorrhoea, both chronic and new, and is even very effective against the French pox [syphilis], being at once a remedy very soothing, restorative and nutritious, from a juice very soft, and very suitable for this malady, which requires not coarse, but delicate nutrition and medication, nourishing imperceptibly, as does this powder.

13. It is also marvellous for the passions of the heart, because it brings joy therein and at once defends it against every anguish and affliction, and even venom or poison, so that it can be said to be a very potent remedy, because it cures one and at the same time also protects against obstruction of the liver, spleen and intestines.

ontdaan; voor deze ongemakken, nemen men het in met koel bronwater dat met kamperfoeliesiroop² is bereid.

15. Het is uiterst werkzaam tegen de pest, zowel omdat het het radicale vocht [het bloed] versterkt en de radicale warmte ondersteunt, als wel omdat het de voeding op zeer zachte wijze [in het lichaam] voert. En bijgevolg maakt het man zowel als vrouw vitaal [als afrodisiacum], hoe slap ze ook mogen zijn, en helpt het onvruchtbare lieden bij de voortplanting door ze kinderen te schenken.

16. Dit kostbare poeder dat uit een zo giftig dier wordt verkregen, overtreft elk ander antidotum en elk ander tegengif. Men kan het eeuwig bewaren, en innemen tegen welk gif dan ook.

17. Raymond Lulle geeft in zijn boek *Het Geheim der Geheimen* een uitvoerige beschrijving van de kracht en voortreffelijkheid van Adders, te weten dat hun vlees, mits men volhoudt in het innemen ervan, de jeugd bewaart, en zulks op zacht- en goedaardige wijze. [+ Latijnse citaat]

En in hoofdstuk 3 van zijn 1^e boek bericht hij dat iedereen die de ouderdom wil verdrijven en zijn jeugd wil bewaren, baat heeft bij Adderpoeder. [+ Latijnse citaat]

18. Daaruit mogen we afleiden dat dit Adderpoeder, net als het drinkbaar goud, een universeel medicijn is voor een hele reeks ongeneeslijke ziekten, en om de ongemakken van de ouderdom te vertragen, ja zulks zelfs absoluut te garanderen, en voor het behoud van een sterkte viriliteit. Het maakt grijsaards net zo sterk, vrolijk en stevig als de jongeren.

19. Dioscorides verzekert in Boek 2, hoofdstuk 18 [van *De Materia Medica*] dat Adderpoeder het gezichtsvermogen wondergoed verheldert, de zenuwen versterkt, klierziekte [scrofulose] bestrijdt en het leven verlengt

14. It also has a marvellous effect on rashes, scabies, ulcers, cold sores and other ailments of the skin, which it renders free of scars and smooth and fair in no time; for these maladies it should be taken with fresh spring water prepared with honeysuckle syrup².

15. It is a sovereign remedy for plague, both because it fortifies the radical moisture [the blood] and bolsters the radical heat, and because it conveys the nourishment in the mildest of fashions; and consequently it makes man and woman alike robust [as an aphrodisiac], however feeble they may be, helping the infertile to reproduce, and granting them children.

16. This precious powder, obtained from an animal so venomous, excels over all other antidotes and all other countervenoms. One can store it indefinitely, and take it against any poison whatsoever.

17. In his *Book of Secrets*, Raymond Lully gives an extensive description of the power and the excellence of Vipers, stating that their flesh, if taken assiduously, preserves youth, by means mild and benign. [+ Latin quote]

And in Chapter 3 of his 1st book he states that anyone wishing to banish old age and preserve their youth will benefit from Viper powder. [+ Latin quote]

18. From this we may deduce that this Viper powder, like potable gold, is a universal medicine for a whole range of incurable ailments, and moreover for postponing the infirmities of old age, even for guaranteeing such entirely, and for maintaining one's virility. It makes the elderly as strong, gay and robust as the young.

19. Dioscorides assures us in Book 2, Chapter 18 [of *De Materia Medica*] that Viper powder makes the eyes quick-sighted most marvellously, fortifies the nerves,

en nog meer van zulke wonderen voor de gezondheid doet.

20. Het is ook een krachtig profylacticum bij verscheidene lichamelijke kwalen, want het vlees van de Adder bezit een wonderlijke affiniteit en overeenkomst met menselijk vlees, waarmee het zich meteen verenigt, zodat het op die manier de verloren kracht teruggeeft, het hart verkwikt door de verspreiding van zijn specifieke humor [bloed] naar alle vitale delen, zoals men ondervindt bij de ongewoon snelle werking na inname als bouillon, in wijn of wat dan ook, in welk geval het ook snel de overtollige humores verteert: op krachtige wijze vernieuwt en versterkt het de verdruchte constitutie, zonder daarbij weeïgheid of misselijkheid teweeg te brengen, maar met een aangename smaak, en zonder enige kramp of verstoring van de ingewanden en zelfs geen walmen naar het hoofd dirigerend die de hersenen zouden kunnen belasten, noch anderszins.

21. Galenus deelt in het elfde boek van de Eigenschappen der Simplexen en in het zesde van zijn Antidotes mee, dat hij eens heeft gezien dat een melaatse of leproos gedwongen werd in afzondering in een klein huisje diep op het platteland te leven, vanwege de walgelijke lucht die van zijn rotheid afkwam, waarmee hij al verscheidene mensen had besmet, alwaar men hem iedere dag te eten bracht. En het gebeurde eens, dat zekere oogsters die in deze contereinen vertoefden, moesten drinken, en dan wijn schonken uit een fles waarin een adder zich had verstopt en vervolgens was verdronken; deze viel in hun kop en deed hen zo schrikken dat ze liever gewoon water dronken dan deze wijn die ze vergiftigd achtten. In deze veronderstelling gaven ze de wijn aan de melaatse, die, nadat hij amper van die wijn had gedronken, direct werd genezen. Hij werd ontdaan van zijn ruwe huid, die bezaaid was met knobbels en tumoren, waaronder vandaan men een andere, soepele, zachte huid zag verschij-

combats the King's evil [scrofula], prolongs one's life and works other such wonders for one's health.

20. It is also a powerful prophylactic for a variety of bodily ailments, for the flesh of Vipers exhibits a wonderful affinity and similarity with human flesh, into which it is at once incorporated, thus restoring lost vigour, quickening the heart by transporting its specific humour [blood] to all the vital parts, as one experiences with the extraordinarily rapid action when taken as a broth, or in wine, or in some form or another, when it also rapidly consumes the surplus humours: in most vigorous fashion, it rejuvenates and strengthens the suppressed constitution without inducing nausea or sickness, but with an agreeable taste, not causing any intestinal contortions or disturbance, nor even transmitting any vapours to the head which might trouble the brain, nor otherwise.

21. Galen reports, in the eleventh book of The Power of Simples and the sixth of On Antidotes, having seen a Leper who, on account of the foul stench deriving from his putrefaction, through which he had already infected a number of people, was obliged to live in a small dwelling deep in the countryside, where each day he was brought food; and one day, certain harvestmen who were in the area and in need of a drink poured wine from a bottle in which a Viper had concealed itself and drowned; which then fell into their cup and so startled them that they chose to just drink water rather than this wine, which they deemed poisoned. In this belief, they gave it to the Leper, who after scarcely drinking of the wine underwent an immediate recovery, all at once divesting him of his rough skin so infested with pustules and tumours, from beneath which skin another was seen to appear, soft, supple, fine and delicate. From this it can be deduced that Viper powder is eminently suitable for softening the complexion, etc.

nen, glad en fijn. Men mag hieruit opmaken dat Adderpoeder uitermate geschikt is om het gezicht te verfraaien, etc.

22. Dit poeder kan worden gegeven aan kleine kinderen, zwangere vrouwen, oude, afgeleefde mensen, chronisch zieken en zelfs aan hen die door ondervoeding of een gebrekkige eetlust zijn uitgeput; voor al deze lieden is het uitermate heilzaam.

23. Adderpoeder neme men in in een bouillon van vlees en verfrissende kruiden, zoals andijvie of cichorei, zuring, bernagie, etc., of in een versterkend drankje met daarin allerlei lever-, hart- en hoofdversterkende extracten, in broodsoep [*'panade'*], met verse eieren of zelfs met een lepeltje wijn. Sommigen nemen het ook in sauzen in, of met hun vlees in plaats van zout, of gemengd met zout.

En met betrekking tot de dosis dient men het volgende in acht te nemen:

Kinderen van zes jaar tot tien geve men ongeveer zes tot acht grein. [1 grein van een apotheker = ±65 mg]

Vanaf tien tot pakweg veertien: tien grein.

Vanaf veertien tot twintig: vijftien grein.

Vanaf twintig jaar geve men een dosis van hooguit ongeveer een halve drachma [= 30 grein], afhankelijk van het temperament van de betrokkene.

Aan vrouwen die op het punt staan te baren, omdat het hen helpt om snel en gemakkelijk te bevallen, geve men vijftien grein, of tot twintig grein in een vleesbouillon, in appelcider, of in kweegelei, of met verse eieren, etc.

Aan versleten en aan oude mensen geve men dezelfde hoeveelheid, en wel in een heldere bouillon. En voor wat betreft degenen die het steeds met hun eten innemen,

22. This powder can be given to small infants, to women with child, to the old and decrepit, to those suffering from chronic disease and even to those exhausted through malnutrition or lack of appetite, for all of whom it is exceptionally beneficial.

23. Viper powder can be imbibed in a broth of meat and refreshing herbs, such as endive, or succory, sorrel, borage, etc., or in a fortifying water containing any manner of hepatic, cordial and capital syrups [for the liver, heart and head], in panade [bread-based casserole], with fresh eggs, or even with a spoonful of wine. Some also take it in sauces, or with their meat in place of salt, or mixed with salt.

And as regards the dose, one should take note of the following:

To children from six years to ten, one should give six or eight grains or thereabouts. [1 apothecary grain = c. 65 mg]

From ten to about fourteen, ten grains.

From fourteen to twenty, fifteen grains.

From twenty years upwards one may give a maximum dose of around half a drachm [= 30 grains], according to the person's temperament.

To women about to give birth, on account of it affording a swift and easy delivery, one should give fifteen grains, or as much as twenty grains in a meat broth, or in apple cider, or quince jelly, with fresh eggs, etc.

In a clear soup, the same dose should be given to the decrepit and the elderly. And as for those taking it on a regular basis with their food, they can increase or reduce the dose according to their needs.

24. In short, this is an exceptional powder and to be preferred over anything produced by Chemists and Distillers of Viper waters

deze mogen de dosis naar behoeven verlagen of verhogen.

24. Kortom, dit is een buitengewoon poeder en te verkiezen boven alles wat Chymisten en Distillateurs van Adderwateren en -extracten produceren, door er het zout aan te onttrekken of siropen ervan te maken, etc., omdat het gemakkelijker te bereiden is, aangenamer van smaak, en bovendien een meer verzekerde en verfijnde werking heeft.

Degenen die dit poeder gaan gebruiken, worden ervoor gewaarschuwd, dat zij zich vanaf de eerste dag dat zij het innemen, wat last van hun maag of hun hoofd zouden kunnen krijgen, waarover zij zich niet ongerust hoeven maken; want dit poeder bestrijdt alle kwalen die in het lichaam aanwezig zijn, die zich nu ertegen gaan verzetten. Daarom kan men zich enige tijd iets verstrooid of opgewonden voelen. Maar wanneer men het een maand blijft volhouden, zal dit poeder, door het overwinnen van alle slechte gewoonten van het lichaam, zonder meer zijn effect hebben, en dat op een gemakkelijke manier, met succes verzekerd.

25. Het is ook geschikt voor alle soorten dieren.

EINDE

Dankwoord

We danken Dr. Marcel van der Voort ten zeerste voor zijn eerste vertaling van de Franse tekst.

Eindnoten

1. Deze gecursiveerde tekst is een vertaling van het Latijn in de voetnoot van het origineel.

2. In het Frans staat *sirop de chèvre distillée* - 'gedistilleerde geitensiroop' - maar dit moet een verschrijving zijn van *sirop de chèvre-feuille*: sirop van 'geitenblad', oftewel Kamperfoeliesiroop, die toen algemeen verkrijgbaar was.

and essences by way of extracting their salt or making syrups, etc., because it is easier to prepare, has a more agreeable taste, and with an action, moreover, that is more assured and appropriate to its task.

Those starting out on a course of this powder should be warned that they may, from the very first day they take it, feel a little troubled in their stomach or their head, though they should not be startled; for this powder combats every malady that may be present in the body, all of which now start to fight back. As a consequence, for a while one may feel a little absent-minded or agitated. But if one continues for a month, this powder will, by overcoming all the body's bad habits, without a doubt be effective, in the easiest of fashions and assuring of success.

25. It is also suitable for every kind of animal.

END

Acknowledgments

We are most grateful to Dr. Marcel van der Voort for his preliminary translation of the French.

Endnotes

1. The italicized text is a translation of the Latin in the footnote in the original.

2. The French has *sirop de chèvre distillée* - 'distilled syrup of goat' - but this can only be a reference to *sirop de chèvre-feuille*: syrup of 'goat's leaf', or Honeysuckle syrup, which was widely available at the time.